
Ronde 2

Kees de Glopper
 ETOC, R.U. Groningen
 Contact: c.m.de.glopper@rug.nl

De validiteit van de begrippenlijst 'Taal en taalverschijnselen'

Het *Referentiekader Taal* bevat een lijst van begrippen die nodig zijn om te kunnen spreken over taal en taalverschijnselen. Het gaat met name om begrippen die docenten moeten kunnen gebruiken in hun onderwijs in de vaardigheidsdomeinen. De begrippenlijst is beperkt van omvang. De meeste begrippen zijn verbonden aan het niveau 1F. Alleen voor het niveau 2F zijn nog aanvullende begrippen gespecificeerd. Hoe geldig is die begrippenlijst? Dekkt de begrippenlijst de benodigde kennis voor taalvaardigheid wel af?

In deze bijdrage wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de kennis over taal en taalverschijnselen die aan het einde van het hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo) en aan het einde van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo) in veelgebruikte methoden Nederlands is aangeboden. Tussen de begrippen die in de methoden Nederlands worden gehanteerd en de begrippenlijst doen zich opmerkelijke verschillen voor. De vergelijking tussen beide maakt duidelijk dat de referentieniveaus voor taal op dat punt bijstelling behoeven.

Ronde 3

Tom van der Geugten
 Fontys Lerarenopleiding Tilburg / Vereniging van Educatieve Auteurs
 Contact: t.vandergeugten@fontys.nl

Functioneel taalgebruik in leermateriaal

1. Inleiding

Een belangrijk aspect van taal in leermateriaal is het functioneel gebruik van werkwoordstijden, zeker in teksten over het verleden. Veel Nederlandstalige leraren en auteurs geven in geschiedenisverhalen de voorkeur aan tegenwoordige werkwoordstijden. In historische beschrijvingen kan dat meer nadelen dan voordelen hebben.

2. Verhalen over het verleden

Enige tijd geleden schreef ik als educatief auteur voor een schoolboek geschiedenis (voortgezet onderwijs, leerjaar 1) een introductieverhaal over jagers in de prehistorie, waarbij ik verleden werkwoordstijden gebruikte (fragmenten 1a en 1b). Vervolgens maakte ik er een versie van met tegenwoordige werkwoordstijden (fragmenten 2a en 2b).

<p>1 Jagers in het moeras</p> <p>(a) Vroeg in de ochtend waren ze vertrokken. “Goede jacht” hadden de vrouwen vanaf de waterkant geroepen, terwijl de mannen in hun kano’s wegvoeren. Dagenlang hadden ze zich hierop voorbereid, en nu was het zover. Ze gingen weer eens op jacht!</p> <p>(b) Het was een mooie herfstochtend. De stemming onder de mannen was goed. Terwijl de peddels met stevige slagen door het water gingen, zette een van de ouden een ritmisch gezang in.</p> <p>In elke kano zaten twee of drie mannen. In de voorste zat de leider van de groep met zijn tienjarige zoon. Het was de eerste keer dat hij mee mocht op jacht. De spanning was op zijn gezicht te lezen.</p>	<p>2 Jagers in het moeras</p> <p>(a) Vroeg in de ochtend zijn ze vertrokken. “Goede jacht” hebben de vrouwen vanaf de waterkant geroepen, terwijl de mannen in hun kano’s wegvoeren. Dagenlang hebben ze zich hierop voorbereid, en nu is het zover. Ze gaan weer eens op jacht!</p> <p>(b) Het is een mooie herfstochtend. De stemming onder de mannen is goed. Terwijl de peddels met stevige slagen door het water gaan, zet een van de ouderen een ritmisch gezang in.</p> <p>In elke kano zitten twee of drie mannen. In de voorste zit de leider van de groep met zijn tienjarige zoon. Het is de eerste keer dat hij mee mag op jacht. De spanning is op zijn gezicht te lezen.</p> <p>(Van der Geugten 2010: 10)</p>
--	---

Toen ik beide versies aan kennissen liet lezen, hadden allen een voorkeur voor versie 2, omdat je hierbij als lezer het verleden ‘in wordt gezogen’; je voelt je directer getuige van de gebeurtenissen, je bent er dichterbij. Met versie 1 kijk je er meer vanop afstand naar.

Dezelfde voorkeur was er in mijn workshop tijdens de HSN-conferentie in 2009, toen ik de deelnemers een aantal verhalen over het verleden voorlegde en hun vroeg een fragment hieruit van verleden in tegenwoordige werkwoordstijden om te zetten, of andersom. De waardering voor fragment 2 komt vooral door de toepassing van de ‘presens historicum’, de historische tegenwoordige tijd. Het is een stijlmiddel waarbij de schrijver een verhaal vertelt alsof hij er zelf bij is geweest. Daarmee verhoogt hij de levendigheid, de spanning en het dramatisch effect, zoals in fragment 2b. Dat effect past bij de functie van het verhaal: belangstelling wekken bij de lezer. Het leerdoel daarbij is de ontwikkeling van de houding van de leerder aan het begin van het leerproces.

3. Het verleden beschrijven

De meeste teksten in een geschiedenisboek hebben een andere functie, namelijk verduidelijken van wat in het verleden is gebeurd en waarom dingen zijn gebeurd. Het leerdoel daarbij is de ontwikkeling van kennis en inzicht. Dat geldt bijvoorbeeld voor onderstaande fragmenten 3a tot 3g die volgen op het verhaal van de jagers in hetzelfde schoolboek. Die fragmenten zijn geschreven met verleden werkwoordstijden. Om het effect daarvan te verduidelijken staat ernaast een versie met de presens historicum (fragmenten 4a tot 4g).

3 Lage landen bij de zee

- (a) In de tijd van de jagers in het moeras, ongeveer 6000 geleden, zag het kustgebied van Nederland er heel anders uit dan tegenwoordig. [...]
- (b) Het verhaal van de jagers speelde zich af in het moerasgebied aan de kust.
- (c) In kleine groepen trokken ze in hun kano's voor enkele dagen dit gebied binnen om te jagen en te vissen. [...]
- (d) Tot ongeveer 4000 voor Christus was het middel van bestaan van de meeste inwoners van ons land: jagen, vissen en voedsel verzamelen.
- (e) De jager-verzamelaars konden niet lang op dezelfde plaats wonen.
- (f) Zodra in de omgeving van de kampplaats niets meer te vinden of te vangen was, ging een groep voor een tijdje naar een nieuwe plek. [...]
- (g) Mensen die zo'n rondtrekkend bestaan leiden, noemen we nomaden.
- (Van der Geugten 2010: 16; 18)

4 Lage landen bij de zee

- (a) In de tijd van de jagers in het moeras, ongeveer 6000 geleden, ziet het kustgebied van Nederland er heel anders uit dan tegenwoordig.
- (b) Het verhaal van de jagers speelt zich af in het moerasgebied aan de kust.
- (c) In kleine groepen trekken ze in hun kano's voor enkele dagen dit gebied binnen om te jagen en te vissen.
- (d) Tot ongeveer 4000 voor Christus is het middel van bestaan van de meeste inwoners van ons land: jagen, vissen en voedsel verzamelen.
- (e) De jager-verzamelaars kunnen niet lang op dezelfde plaats wonen.
- (f) Zodra in de omgeving van de kampplaats niets meer te vinden of te vangen is, gaat een groep voor een tijdje naar een nieuwe plek.
- (g) Mensen die zo'n rondtrekkend bestaan leiden, noemen we nomaden.

Een vergelijking van de fragmenten laat zien dat een schrijver meer verband legt tussen de inhoud van de zinnen als hij de verleden werkwoordstijden gebruikt. Zin 3f komt bijvoorbeeld over als impliciete verklaring voor zin 3e. Daarentegen zorgt de presens historicum voor een meer verbrokkelde tekst, waarin zinnen losstaande mededelingen lijken, zoals in de zinnen 4e en 4f. Er is nog een bezwaar tegen de presens historicum in beschrijvende teksten: leerlingen leren beter het verleden van het heden te onderscheiden en te benoemen als verleden werkwoordstijden consequent gebruikt worden voor het verleden en tegenwoordige werkwoordstijden voor het heden. Dat

leereffect wordt versterkt door tijdsaanduidingen, zoals ‘6000 jaar geleden’, ‘tegenwoordig’ en ‘4000 voor Christus’. In zin 3g maakt de tegenwoordige werkwoordstijd na de voorafgaande zinnen duidelijk dat het gaat over nomaden in het algemeen, in verleden en heden. Na fragmenten 4a tot 4f suggereert zin 4g dat het alleen over het verleden gaat.

4. Werkwoordstijden en niveauverschillen

Sommige educatieve auteurs kiezen ervoor om de presens historicum te gebruiken in beschrijvende teksten voor lagere schoolniveaus, terwijl ze dat niet doen voor hogere niveaus. Als voorbeeld volgen hieronder tekstfragmenten voor vmbo-kgt¹ (5) en het lagere vmbo-bk² (6).

5 Hoe leefden de jager-verzamelaars?	6 Hoe leven de jager-verzamelaars?
<p>(a) In de prehistorie was wonen in Nederland geen pretje. Ons land bestond toen voor een groot deel uit toendra. [...]</p> <p>(b) Toch leefden er mensen. [...] Ze leefden van wat ze in de natuur konden vinden. [...]</p> <p>(c) De jager-verzamelaars leefden in stammen: groepen van ongeveer twintig volwassenen en kinderen.</p> <p>(d) Zo'n groep woonde niet op een vaste plek.</p> <p>(e) De mensen bleven op een plaats waar voedsel te vinden was.</p> <p>(f) Als dat op was, trokken ze gewoon verder.</p> <p>(g) Ook reisden ze mee met de dieren.</p> <p>(h) Iemand die geen vaste woonplaats heeft, noem je een nomade.</p> <p>(i) In de prehistorie woonden de nomaden in grotten of op plekken waar grote stukken rots beschutting gaven.</p> <p>(j) De jager-verzamelaars lieten onge-</p>	<p>(a) Zo'n 50.000 jaar geleden ziet Nederland er anders uit. Het is er koud en winderig. [...]</p> <p>(b) Toch wonen ook in die tijd al mensen in Nederland. Zij leven van de natuur. [...]</p> <p>(c) De jager-verzamelaars leven in groepen van ongeveer twintig mensen.</p> <p>(d) Zo'n groep trekt rond en leeft in grotten en hutjes.</p> <p>(e) Het zijn nomaden.</p> <p>(f) De mensen blijven ergens een tijdje wonen, totdat al het wild en voedsel op is.</p> <p>(g) Dan trekken ze naar een nieuw gebied.</p> <p>(h) De jager-verzamelaars gebruiken alles wat de natuur hun geeft. [...]</p> <p>(i) De jager-verzamelaars leven in de prehistorie.</p> <p>(j) Ze lieten ongeschreven bronnen ach-</p>

¹ Vmbo staat voor ‘voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs’. Kgt staat voor ‘kaderberoepsgerichte leerweg, gemengde leerweg en theoretische leerweg’.

² bk staat voor ‘basis- en kaderberoepsgerichte leerweg’.

<p>schreven bronnen achter: grotschilderingen, werktuigen, sieraden, resten van een hut of een vuurplaats. [...]</p> <p>(k) Maar we zullen nooit weten welke taal de mensen in de prehistorie spraken of wat voor muziek ze maakten.</p> <p>(Smit bk: 8)</p>	<p>ter: grotschilderingen, werktuigen, sieraden. [...]</p> <p>(k) Maar we zullen nooit weten welke taal de mensen toen spraken of wat ze elkaar gezegd hebben.</p> <p>(Smit kgt: 22)</p>
--	--

Een vergelijking van de fragmenten met fragment 2 maakt duidelijk dat historische beschrijvingen een ander abstractieniveau hebben dan historische verhalen. Zinnen met los van elkaar staande mededelingen passen goed in concrete verhalen over individuen en evenementen. Historische beschrijvingen moeten echter meer gaan over groepen en verschijnselen. De presens historicum kan daardoor in beschrijvingen veel minder het positieve effect hebben dan in verhalen. Vergelijk bijvoorbeeld 'het is een mooie herfstochtend' (fragment 2b) met 'het is er koud en winderig' (fragment 6a).

Fragment 6 laat zien hoe lastig het is om de presens historicum consequent te gebruiken in historische beschrijvingen, zeker als daarbij ook aandacht wordt besteed aan het heden. Zie bijvoorbeeld zinnen 6i, 6j en 6k. Vanwege aard en functie van beschrijvende teksten is er ook weinig reden om de presens historicum te gebruiken.

Beschrijvende teksten met de presens historicum zijn niet gemakkelijker te lezen en te begrijpen dan teksten met verleden werkwoordstijden. Integendeel. Ter verduidelijking zijn hieronder zinnen 6d, 6e en 6f in kader 7 overgenomen. Die zinnen lijken losse mededelingen; het onderlinge verband is niet duidelijk. Het is mogelijk dat leerlingen niet zien dat zin 7d een omschrijving is van zin 7e en dat zin 7f betrekking heeft op zin 7d.

7	8	9	10
<p>(d) Zo'n groep trekt rond en leeft in grotten en hutjes.</p> <p>(e) Het zijn nomaden.</p> <p>(f) De mensen blijven ergens een tijdje wonen, totdat al het wild en voedsel op is.</p>	<p>(d) Zo'n groep trekt rond en leeft in grotten en hutjes.</p> <p>(e) Zulke mensen noemen we nomaden.</p> <p>(f) Deze mensen blijven ergens een tijdje wonen, totdat al het wild en voedsel op is.</p>	<p>(d) Zo'n groep trok rond en leefde in grotten en hutjes.</p> <p>(e) Het waren nomaden.</p> <p>(f) De mensen bleven ergens een tijdje wonen, totdat al het wild en voedsel op was.</p>	<p>(d) Zo'n groep trok rond en leefde in grotten en hutjes.</p> <p>(e) Zulke mensen noemen we nomaden.</p> <p>(f) Deze mensen bleven ergens een tijdje wonen, totdat al het wild en voedsel op was.</p>

In kader 8 is het verband tussen de zinnen aangeduid met de verwijswaarden ‘zulke’ (8e) en ‘deze’ (8f). Lezers van die versie denken mogelijk dat zin 8f betrekking heeft op het heden en niet op de groep in het verleden (8d).

In kader 9 is fragment 7 in de verleden tijd gezet, waardoor een impliciete relatie wordt gelegd tussen de zinnen: zin 9e heeft betrekking op zin 9d; zin 9f heeft betrekking op zinnen 9d en 9e.

In kader 10 is fragment 7 in de verleden tijd gezet en is het verband tussen de zinnen aangeduid met verwijswaarden. ‘Zulke’ in zin 10e legt het verband tussen het begrip ‘nomaden’ en de groep in zin 10d. ‘Deze’ in zin 10f maakt duidelijk hoe en waarom mensen in de prehistorie rondtrokken.

5. Conclusie

Een schrijver kan in verhalen en beschrijvingen over het verleden gebruikmaken van verleden en tegenwoordige werkwoordstijden. De presens historicum leent zich goed voor verhalen die bedoeld zijn om de houding van lezers te ontwikkelen, zoals introductieverhalen. Verleden werkwoordstijden zijn geschikt voor historische beschrijvingen die bedoeld zijn om de kennis en het inzicht van lezers te ontwikkelen. De presens historicum is daarvoor ongeschikt. Naast zorgvuldig gebruik van tijden zijn verwijswaarden belangrijk in beschrijvende teksten.

Referenties

- Smit, E. e.a. (2007). *Feniks. Geschiedenis voor de onderbouw Leesboek 1 vmbo-kg* en *Leesboek 1 vmbo-b(k)*. Utrecht/Zutphen: Thieme Meulenhoff.
- Te Boveldt, G.P. (1996). *Sprekend verleden door toepassing van tijd. Een onderzoek naar het gebruik van werkwoordstijden in geschiedenisboeken voor het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van der Geugten, T. e.a. (1990). *Sporen 1. Geschiedenis voor de onderbouw*. Groningen: Wolters-Noordhoff.